

VÝBĚR ZAJÍMAVOSTÍ ZE ŠESTI SVĚTADÍLŮ

AFRIKA

OTROCI – „ZBOŽÍ“ MÍŘÍCÍ Z AFRIKY DO AMERIKY

Otrocí byli, jak známo, využíváni již před naším letopočtem a znali je nejen například staří Egypťané, Číňané, Řekové či Římané, ale i naši předkové. Konkrétně v Africe si je mnohá království pořizovala ještě před navázáním obchodních kontaktů s Evropou, ovšem s tím, že byli určeni nikoliv na prodej, nýbrž měli být ukázkou rodinného bohatství i moci a pomocnou silou v hospodářství. Když je někteří majitelé začali prodávat, předpokládali, že budou působit na jiných královských dvorech; jak však víme, bohužel se hluboce mylili.

Dvounohá zvěř

Jako první projevíli zájem o africké černochoy Portugalci, kteří je přiváželi (kromě tuleních kůží) do své vlasti již koncem první poloviny 15. století. Budoucí otroci byli v africkém vnitrozemí „loveni“ jako zvěř a nejprve byli dopravováni po obchodních cestách na pobřežní tržiště*, kde byli umyti a potřeni tukem, dostali najíst a byli označkováni žhavým železem. Část z nich skončila ve „skladištích“ a část určená k okamžitému odběru byla přivázána venku ke stromům, aby si je zákazníci mohli dobře prohlédnout.

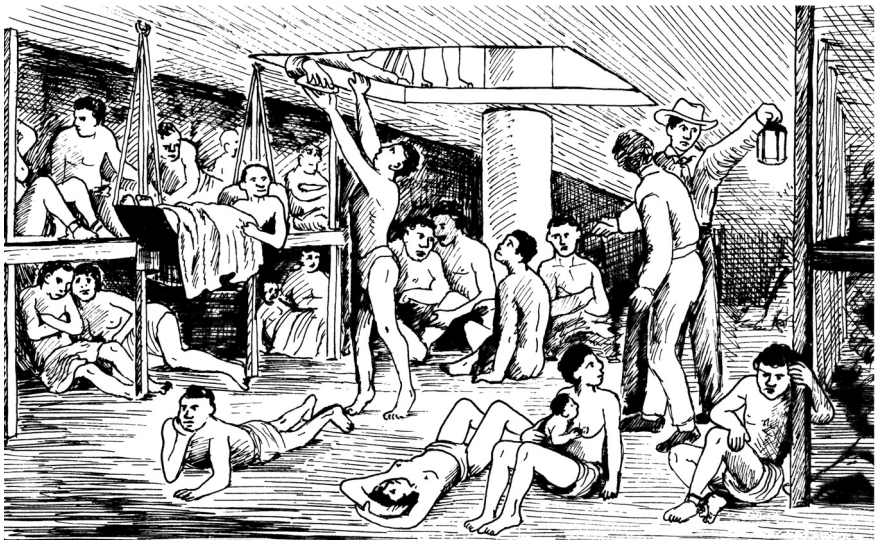
* První dražbu, která se konala v roce 1445 v Lagosu (dnešní Nigérii) u Guinejského zálivu, popsal kronikář takto: „Někteří drželi své hlavy skloněné a koupali se v slzách (...) jiní stáli v bolesti, hleděli do nebeských výšek a plakali tak hlasitě, jako by chtěli

vyprosít pomoc od Matky přírody, a ještě ti další svým nářkem připomínali žalozpěvy typické pro jejich rodnou krajinu. Ačkoliv jsme jejich jazykům nerozuměli, význam byl nad slunce jasný... A pak, aby se jejich utrpení ještě zvýšilo, přišli ti, kteří odpovídali za jednotlivé skupiny zajatců, a začali oddělovat jednoho člověka od druhého. Odháněli muže od žen, otce od synů, bratra od bratra. (...) Byla to hrozná scéna nelidskosti a krutosti.“ Ne každého však přivedl na tržiště najatý náhončí; stávalo se totiž, že třeba souseď, se kterým měl dotyčný spor, se mu pomstil tím, že ho za pomoci přátel „ulovil“ a šel ho prodat.

Pro Portugalce byli černí kudrnatí Afričané bytostmi jakoby z jiného světa.

Portugalci vypravili počátkem 16. století **první transport** afrických otroků **za velkou louží**; postupně se k nim připojili i Britové, Nizozemci a Francouzi.

Rozvoj tohoto obchodu s lidmi inicioval dominikánský kněz Bartolomé de Las Casas (1484–1566), jenž za to získal označení „ochránce amerických indiánů“. Během své přednášky u španělského královského dvora si prý

V takovýchto podmínkách cestovali afričtí otroci do jihoamerické Brazílie.

totiž všiml vysokých statných Afričanů obsluhujících u stolu a navrhl, aby právě tito fyzicky zdatní kudrnáci nahradili ubohé indiány zaměstnáváné po objevení Ameriky na tamních plantážích Evropanů. Jeho nápad byl přijat, aniž si někdo uvědomil, že rozhodně ne všichni obyvatelé Afriky byli svalovci a že ti „ulovení“ měli největší hrůzu z toho, že je **obyvatelé jejich nové domoviny snědí**.

Nárůst zájmu o zmíněné pracovní síly vedl k tomu, že náhončí vyliďňovali celé africké státy. Podle některých pramenů bylo do Ameriky odvezeno asi 6 milionů černochů, z nichž každý měl na lodi k dispozici prostor $1,5 \times 1,2$ m, spali i na horní palubě, tedy pod širým nebem a jejich cesta trvala někdy měsíc, ale někdy až tři měsíce. Opatření proti útěku byla krutá. *„Obvykle je zajišťují tak, že vloží pravou nohu jednoho a levou druhého do téhož páru okovů. Podpírají okovy provazem, aby mohli chodit, i když hodně pomalu. Vždy čtyři otroci jsou k sobě připoutáni za krk silným provazem nebo kroucenými řemeny; a na noc jim svazují ruce dalšími pouty a někdy jim dávají kolem krku železný řetěz.“* Kdo onemocněl úplavicí či neštovicemi, byl bez milosti vhozen do moře.

Téměř polovina těch, kteří přežili (cestou zemřelo asi 20 % pasažérů), skončila na ostrovech Karibského moře, o něco méně jich bylo vysazeno v Brazílii a pouze 2 % našla svůj nedobrovolný nový domov v Severní Americe.

Zajímavá instituce

Jmenovala se **Americká kolonizační společnost** (American Colonisation Society) a ve Spojených státech amerických byla roku 1817 založena s cílem vytvořit podmínky pro návrat potomků černých ubožáků z Ameriky do země jejich předků. Zakoupila pozemky v okolí Guinejského zálivu (na což jim americký Kongres přispěl 100 000 dolarů), kam v lednu 1820 poprvé vyrazila plachetnice jménem Elizabeth. Osvobození černoši, kteří na ní připluli, zde založili několik osad, jež se spojily v kolonii rozšiřující se od pobřeží do vnitrozemí kontinentu, z níž se během necelých třiceti roků stal roku 1847 nezávislý stát. Dostal název **Libérie** a v novověku byl prvním (a dalších sto let také jediným) státem tohoto typu v Africe; jeho pojmenování souvisí s latinským přídavným jménem „liber“, což značí

„svobodný“. Liberijská ústava byla sepsána podle amerického vzoru a jejím specifikem se stal obrácený rasismus: v praxi to znamenalo, že běloch si tu nesměl koupit půdu a nemohl se stát liberijským občanem. Celkem se sem přestěhovalo asi šest tisíc potomků „ulovených“ Afričanů, a navzdory tomu, že byli jen relativně vzdělaní, obsazovali důležité posty ve státní správě. Původní obyvatelé této africké lokality však těžce nesli, že jim vládli potomci bývalých otroků (kteří dnes tvoří 5 % obyvatel země).

Bohužel Americkou kolonizační společnost čekal úpadek, takže nakonec roku 1912 zanikla.

KONTINENT, JENŽ DLOUHO UDOLÁVAL SVÉ CTITELE

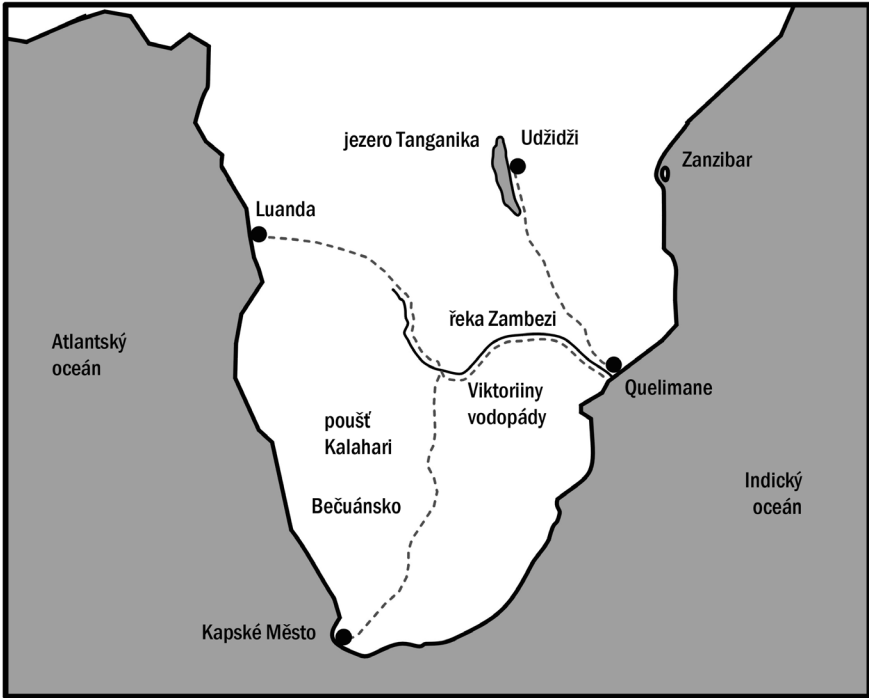
Ještě počátkem 19. století bylo z tohoto kontinentu známo pouze severní pobřeží, informace o saharských oázách pocházely spíše z doslechu a Egypt proslul díky pyramidám a životodárnému Nilu. Evropané nablédli na okraj dnešního Súdánu, ale tím jejich poznatky o africkém vnitrozemí načas v podstatě končily.

Mnozí z odvážlivců, kteří tuto nevědomost hodlali změnit, přišli o zdraví či dokonce o život.

Misionář Livingstone

Jedním z těchto odvážlivců byl britský lékař a cestovatel **David Livingstone** (1813–1873), který své výpravy po jižní Africe absolvoval v letech **1841–1873**. Vydal se sem poprvé coby misionář, neboť zde hodlal studovat domorodé jazyky, zvyky a povahy tamních obyvatel, a stihl si tu také nalézt budoucí manželku Mary (dceru svého představeného), s níž měl později tři děti.

Při **první cestě** zamířil z jihoafrického **Kapského Města na sever**, neboť chtěl nalézt cestu, po níž by obchodníci mohli převážet zboží od afrického jihu až ke Středozemnímu moři (což se mu nepodařilo). Nejprve se načas usadil v **Bečuánsku** (původní název Botswana), kraji s rozlehlou **pouští Kalahari**, na niž dosud nevstoupil žádný Evropan. Slýchal, že na jejím sever-

Tudy vedly jižní Afrikou výpravy britského cestovatele Davida Livingstona.

ním konci se nacházejí velká jezera, savany a pralesy a že tu žijí sloni a další divoká zvířata. Co se ovšem nedozvěděl, bylo to, že obyvatelé onoho kraje jsou divoši s hrubými zvyky, a tak mu trvalo poměrně dlouho, než si získal jejich důvěru natolik, že je směl léčit a tím si získal pověst čarodějnika.

Jeho záměru poznat oblasti za Kalahari sice naštěstí nahrálo, že se mu podařilo nalézt sponzora, který pro něj zakoupil vozy, 80 volů a 20 koní, ale i tak na něj čekala řada překážek, z nichž nejhorší byl v některých oblastech nedostatek pitné vody. Nakonec dorazil k **řece Zambezi**, od níž se roku 1853 vydal **k západnímu atlantickému pobřeží Afriky**, a to k **městu Luanda**, do nějž vstoupil roku 1854; coby platidla si vzal s sebou většinou látky různých barev a skleněné perly. Odtud se vrátil **zpět k Zambezi**, aby se dostal v roce 1856* k **východnímu jihoafrickému pobřeží**.

* Tehdy za ním přijela do Afriky manželka Mary, hodlající cestovat po jeho boku, ale bohužel roku 1862 zde zemřela a byla „pohřbena pod stinnými větvemi mohutného chlebovníku“. Tehdy prý napsal: „Bylo to poprvé v mém životě, kdy jsem si přál zemřít.“

Cestou podél řeky ke zmíněnému východnímu pobřeží se dostal k obrovským **vodopádům**, o nichž věděl z doslechu, že tu voda padá do hloubky asi 30 metrů. Jelikož se nad nimi vznášely mraky drobných vodních kapiček, říkali jim domorodci „Mosi-oa-Tunya“ („dým, který hřmí“), zatímco on je pojmenoval **Viktoriiny** na počest britské královny (1837–1901; od roku 1876 indické císařovny). Na tento úkaz vzpomínal takto: „*Vodopády nejsou ničím jiným než obromnou trhlinou v čedičové skále, zející od pravého břehu Zambezi k levému. Byl to nejnádhernější pohled, jaký se mi kdy v Africe naskytl. (...) Z mraků se zvedal velký sloup páry..., který byl stále hustší, zbarvil se na tmavý kouř a padal dolů jako hustý déšť, kterým jsme byli brzy promočeni až na kůži.*“

Tím, že Livingstone doputoval **ze západoafrické Luandy do východoafrické Quelimane**, stal se **prvním Evropanem, jenž přešel jižní část Afriky napříč** od západu k východu.

Od východního pobřeží pokračoval vnitrozemím **k jezeru Tanganika**, konkrétně do **osady Udžidži (Ujji)** ležící na jeho břehu.

Plánoval ještě svoji třetí výpravu, při níž chtěl nalézt především prameny Nilu, ale zdravotní stav už mu to nedovolil; zemřel v květnu roku 1873 u zmíněné osady Udžidži.

Jeho srdce bylo pohřbeno u Viktoriiných vodopádů, zatímco ostatky, nasolené a na slunci usušené a gázou ovinuté, nesli věrní průvodci devět měsíců na **ostrov Zanzibar**; zde byly naloženy na loď a odvezeny do Velké Británie, aby mohly být pohřbeny ve Westminsterském opatství. Jedním z dobrovolníků, kteří nesli jeho rakev při pohřbu ve Westminster Abbey, byl novinář Henry Morton Stanley (viz níže), jenž si tehdy do deníku napsal: „*Po tom, co vyprchal první šok, jsem naplněn rozhodnutím dokončit jeho dílo.*“

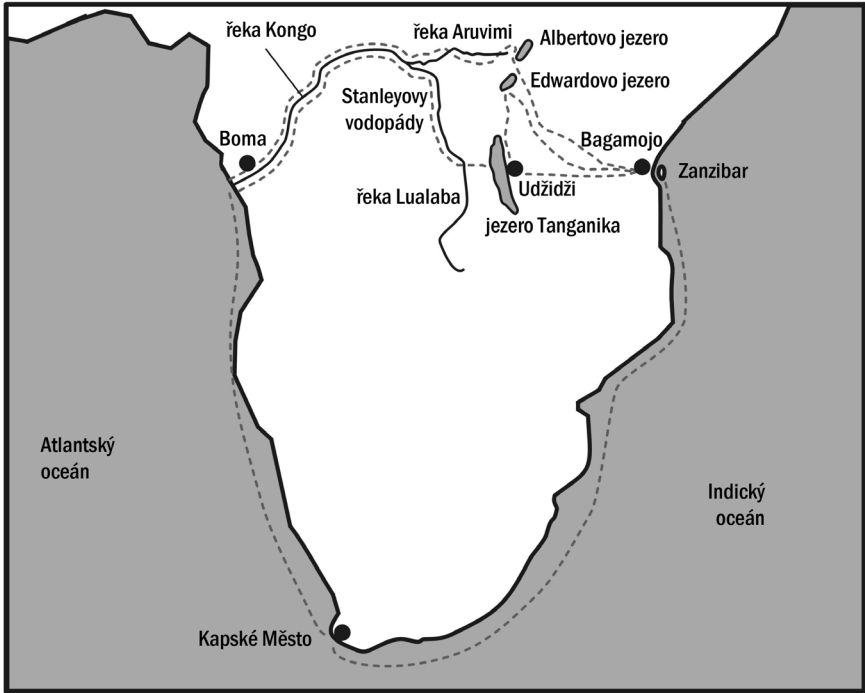
Novinář Stanley

Putování 165 cm vysokého novináře **Henryho Mortona Stanleje** (1841 až 1904) po jižní Africe trvalo **od roku 1871 do roku 1889**.

Začalo tím, že onoho roku 1871 ho poslal zámožný majitel amerického deníku New York Herald do Afriky, aby našel Livingstona, od něž přestaly přicházet zprávy. Stanley tehdy napsal: *„Nikdy jsem si nedělal iluze, že by cesta do nitra Afriky byla poseta růžemi, ale můj cíl je jasný. Stůj co stůj musím přinést informace o Livingstonovi. Srdce mi na počátku bilo rychleji, než se snad slušelo na důstojně vypadajícího vůdce. Nemohl jsem však ovládnout mladistvé nadšení, které ve mně planulo.“*

Přípravy na tuto „livingstonovskou“ výpravu, již se mělo zúčastnit asi 200 mužů, zahájil 5. února **ve městě Bagamojo**, kde nakoupil stany, čluny, potraviny a výzbroj; rozhodl se vzít s sebou také milion korálek a různé kovové předměty, sloužící jako dárky pro domorodce, dále koupací vanu a zásobu lahví se šampaňským. Zamířil na západ směrem **k jezeru Tanganika**, odkud pocházela dosud poslední zpráva od Livingstona, s nímž se setkal po 286 dnech cesty ve zmíněné **osadě Udžidži**. Ihned odeslal zprávu o tom, že hledaný cestovatel – odmítající vrátit se navzdory svému zuboženému stavu do Evropy – je živ, a pobyl s ním čtyři a půl měsíce, během nichž naslouchal jeho poznatkům a zkušenostem.

Od Tanganiky se Stanley **vrátil opět do města Bagamojo** a v listopadu roku 1874 (odkdy jeho cestování financoval i londýnský Daily Telegraph) vyrazil s karavanou tvořenou zástupem dlouhým 1 km na **druhou výpravu** – a to **na severozápad k jihoafrickému vnitrozemí** s cílem nalézt **řeku Kongo**. Cesta byla náročná nejen na peníze, ale i na jeho schopnosti, neboť suchozemská trasa vedla dosud neprozkoumanými částmi rovníkové Afriky. Nejprve si udělal odbočku do oblasti velkých jezer (mimo jiné **k Edwardovu jezeru**), ale protože usoudil, že tudy by se ke Kongu nedostal, vrátil se do Udžidži (kde – jak víme – našel roku 1871 Livingstona), přeplul na západní břeh Tanganiky a v listopadu roku 1876 došel **k řece Lualaba**, o níž správně předpokládal, že je **horním tokem Konga**, a kterou hodlal dále sledovat ze břehu. Tehdy se k jeho výpravě přidal se svými 700 muži, ženami a dětmi bohatý svahilský kupec Tippu-Tip (1837–1905) a obě karavany – Stanleyho i Tippu-Tipova – si razily „cestu

Novinář Henry Morton Stanley hledal v jižní Africe nejen kolegu Livingstona.

pralesem, jeho houštinami a spleť lían. Bylo to nezvyklé a zvláštní, že kráčeli pod klenbami staletých stromů, a jejich koruny byly tak vzájemně propleteny, že rovníkové slunce nevniklo dovnitř. Život pralesa a vše, co toužilo po slunci, se odstěhovalo do korun stromů, kde lomozily opice a křičeli papoušci, zatímco dole při zemi se plazili hadi a velké stonožky a v nesmírných kupách sídlili obrovští mravenci. Stávalo se, že v korunách stromů burácel víchř, ale uvnitř pralesa byl mrtvý klid“.

Dozajista bylo zajímavé zažít zdejší prostředí na vlastní kůži, nicméně účastníků výpravy se čím dál tím více zmocňovalo vyčerpání, hlásily se nemoci a objevovaly se i malomyslné prognózy tvrdící, že všechna ta námaha je marná. Zatímco Tippu-Tip se svými lidmi další cestu vzdal, Stanley pokračoval dál po Lualabě, ovšem tentokrát asi ve čtyřiceti kanoích, jichž

se v pralese zmocnil, protože vyjednávání s domorodci o jejich odkoupení se nedařilo.

Cestu mu komplikovaly útoky lidí, kteří žili na březích řeky. Podle svědectví netrvalo „*dlouho a výpravě bylo se brániti proti zuřivému útoku divochů, kteří na čtrnácti člunech s velikým křikem na cizince se obořili. Stanley dal se jim přiblížiti až na 30 metrů, z kteréžto vzdálenosti vysílali na ně divochové své jedem napuštěné šípky. Nyní dáno znamení k palbě, a zahouklo třicet ručnic, které způsobily velikou záhubu v nepřátelských řadách a uvedly je v úplný zmatek. Z lidí Stanleyových byli tři poranění střelami, ale včasné použití přiměřených prostředků zamezilo účinek jedu, a vyjma bolestné podebrání neměly rány ty žádných nebezpečných následků*“.

Asi po deseti dnech dorazil ke **slapům**, zvaným později **Stanleyovy vodopády** a dnes známým pod jménem Boyomské. Šlo o sedm velkých, za sebou následujících vodopádů, které zlověstně oznamoval již z dálky slyšitelný hukot vody.

Postup mu nadále komplikovaly útoky domorodců, navíc členům jeho výpravy docházel optimismus, ale on si byl čím dále, tím více jist, že stále mohutnější řeka je – **od soutoku Lualaby a Aruvimi** – tokem řeky Kongo. Do jejího ústí, tedy na západní pobřeží jižní Afriky, dorazil přes **město Boma** v srpnu roku 1877.

Další, v pořadí třetí Stanleyova jihoafrická výprava začala na jaře roku 1886 a Stanley ji zorganizoval, aby pomohl Eminu pašovi*.

* Tím byl německý lékař a přírodovědec, vlastním jménem Eduard Schnitzer (1840 až 1892), jenž ve službách egyptského chediva (chediv byl v letech 1867–1914 titul egyptských panovníků) spravoval rovníkovou provincii na horním Nilu (súdánská provincie Equatoria). Poté, co v lednu roku 1885 obsadili tamní Chartúm povstalci z řad súdánských protiegyptských a protibritských mahdistů, přestěhoval se paša k Albertovu jezeru.

Kvůli tomu Stanley **obeplul jižní Afriku** od Zanzibaru přes Kapské Město k ústí řeky Kongo a přes město Boma postupoval, či přesněji se prodíral proti proudu této řeky džunglí místy, kam dosud nevkročil žádný

Evropan. V prosinci roku 1887 se zubožená výprava dostala k **Albertovu jezeru***, kde se Stanley s pašou o několik dní později setkal.

* Toto jezero objevil v roce 1864 britský cestovatel Samuel Baker (1821–1893), jenž navštívil Afriku se svou druhou manželkou Florence. Nazval je po manželovi britské královny Viktorie princí Albertovi, jenž zemřel roku 1861 ve svých dvaadvaceti letech.

Tehdy se však ukázalo, že paša vlastně nemá zájem opustit jižní Afriku a vydat se na záchranou cestu do Evropy. Svůj názor změnil až po více než ročním rozhodování, takže teprve v dubnu roku 1889 se průvod tvořený asi 1 500 muži, ženami a dětmi vydal na 2000 km dlouhý pochod k břehům Indického oceánu. V **prosinci ho přivítal v městě Bagamojo** německý vojenský velitel tehdejší Německé východní Afriky.

Lékař Holub

Dalším cestovatelem, jenž výrazně napomohl poznání černého kontinentu, byl český lékař Emil Holub (1847–1902), který zde trávil s přestávkou léta **1872 až 1887**.

„Vyzbrojen“ vědomostmi, třemi zavazadly, třemi kompas, teploměrem a Náprstkovou finanční podporou se vydal v únoru roku 1872 do jižní části Afriky, během plavby trpěl – jak napsal – *„prudkou úplavicí, která mě tak zeslabila, že jsem již doufati si netroufal, že bych živ pobřeží jihoafrického dosáhl“*, a dokonce prý *„byl vlnou přehozen přes palubu a jen včasný zásah kormidelníka mu zachránil život“*. O pět měsíců později vystoupil v Port Elisabeth na pevninu s pouhými deseti šilinky v kapse, ale kdosi mu naštěstí poradil, ať se raději zaměří na oblast kolem města **Kimberley**, neboť k tamním diamantovým dolům mířili z celého světa zájemci o rychlé zbohatnutí.

Holub si nejprve pronajal malý stan, jehož interiér rozdělil plachtou, a začal přijímat první pacienty. Jeden z nich, zámožný hledač diamantů, ho doporučil dalším kolegům a díky tomu se Holub vzmohl na skutečnou

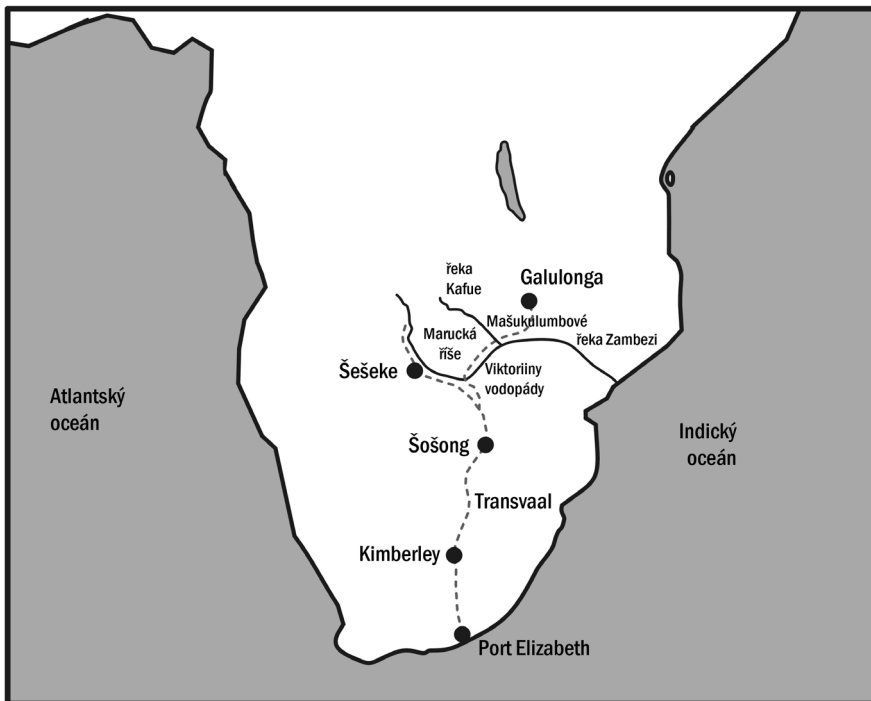
ordinaci. Peníze vydělané z lékařské praxe využil k absolvování **prvních tří cest do vnitrozemí**, na něž odtud vyrážel a z nichž každá následující byla delší než ta předchozí.

Během první, dvouměsíční cesty došel **do Transvaalu**, kde lovil a sbíral, co se dalo, a nezapomínal zaznamenávat ani způsob života a zvyky domorodců*.

* Více než dvacet beden exponátů poslal do Prahy Vojtěchu Náprstkovi, který je vystavil na pražské Staroměstské radnici; jednalo se o více než 1 500 sušených rostlin, 300 nerostů a 200 afrických hadů. Snad nejzajímavější byly skalní rytiny Křováků z období 8 000 let př. n. l., které prý Holub nejen obkreslil, ale i vylámал ze skal. Exponáty měly být rozdány mezi školy a muzea a finanční výtěžek z výstavy poslal Náprstek Holubovi do Afriky.

Na druhou, tentokrátě půl roku trvajícím a 1 500 km dlouhou cestu, kterou zahájil začátkem listopadu roku 1873, se chystal pečlivěji než na tu první: učil se jezdit na koni, jeho doprovodná skupina čítala pět osob a devět psů a vozy, jež měly odolávat špatnému povrchu tamních „silnic“, táhli nejprve koně, které později nahradily volské potahy. V lednu 1874 dosáhl „český Livingstone“ – jak se mu v Africe přezdívalo – nejsevernějšího místa této trasy – **Šošongu**. Do procházky růžovým sadem měl ovšem tento „výlet“ velmi daleko, neboť suché jihoafrické léto se představilo tím, že – jak Holub napsal – „*cesty jsou vyprahlé, prameny vyschlé*“.

Zatímco dosud se tento cestovatel pohyboval po již tehdy známých stezkách obchodníků nebo lovců, jeho **třetí** a prozatím nejdelší **cesta** měla již **studijní charakter** a on při ní hodlal prozkoumat **střední a jihovýchodní část** kontinentu. Ordinaci v Kimberley uzamkl po desetiměsíční pečlivé přípravě v březnu roku 1875 a zamířil do jemu již známého Šošongu, odkud pokračoval na sever k **Zambezi**. Za řekou se rozkládala marucká říše asi pětaticetiletého mocného a krutého krále Sepopa, jenž sídlil v **Šešeke**. Holuba přijal v evropském obleku a s anglickým kloboukem na hlavě, přítomni byli jeho poradci a členové hudebního sboru a krále velmi potěšilo, že onen bílý muž byl – stejně jako oblíbený Livingstone – rovněž

Jihoafrické výpravy českého lékaře Emila Holuba

lékařem. Hostil ho na svém dvoře a dal mu mnohé dobré rady. Doporučil mu například, aby se naučil některé z řečí domorodců a aby se k nedalekým Viktoriiným vodopádům nepřibližoval sám a zejména ne v období dešťů, kdy hrozí těžký průběh malárie. Kromě rad mu Sepop nabídl čluny, zásoby potravin i veslaře.

Holub se na to konto naučil asi 750 domorodých slov, díky nimž snáze komunikoval i s průvodci a nosiči, a k Viktoriiným vodopádům* se vypravil se zkušeným lovcem slonů. Jako první je během čtyř dnů pečlivě zakreslil, což podle afrikanistky a bývalé diplomatky v Zimbabwe PhDr. Marie Imbrové byl jeden z jeho největších počinů.